

Pierre Topet-Etxaun (1786-1862)

(Barkoxe'ko koblariaren bizitza laburki)

Jon ETXAIDE

Yon Etxaidek 1970ko uztailean *EGAN* aldizkarian (3-18) argitaratua.

Pierre Lafitte-Ithurralde'k Haritxelhar'en liburutik egin laburpena, Yon Etxaide'k gipuzkera osotuan emana. Oharrak, itzultzailearenak.

Jean Haritxelhar'ek Etxahun'ez argitaratu duen liburu zoragarriak (*Le poete souletin Pierre Topet-Etxahun (1786-1862)*, Baiona, 1969), Xuberotar bertsolariaren bizia estaltzen zuten lanbro eta gandarik gehienak (denak ez esatean) urratu dizkigu eta haren orain arteko erdi misteriozko bizitza garden-garden agertu zaigu, ez noski guk nahi gendukean idealismuz apaindurik, errealismu garratz batez igurtzirik baizik.

Haritxelhar jaunaren estudio sakon eta neketsuaz laburpen bat egiteko asmotan nintzelarik, horra nun aurrea hartu didan Alta Lafitte euskal-langille porrokatuak, frantsesetik Lapurdi-Benaparroa'ko euskerara labur-labur aldatuz Etxahun'en bizitza Haritxelhar'en arabera. Aita Lafitte'ri eskerrik beroenak eman nahi dizkiot. zeren ikaragarritzko zama kendu baitit gaiñetik eta hain zuzen iñoiz ez bezala betarik gabe eta adoregabeturik arkitzen naizen nere bizitzako krisis handienetako batean. Beraz, ene lana hutsaren urrengoa izan da, alegia, Pierre Lafitte'n laburpena Gipuzkoa'ko euskera osotura aldatzea, Lapurtar jaun apez jakintsuari eskerrak, Bidaso'z honuzko euskaldunei zor nien Etxahun'en kondaira ia nekerik gabe eskeiñi ahal ditzakegu *EGAN*'en irakurleei (Ikus: Pierre Lafitte, "*Pierre Topet-Etxahun*" (1786-1862), Editions "Herria", 1970).

Gazte denbora

Pierre Topet 1786'an sortu zen eta itxura denez Iraillaren 27'an, Barkoxe'ko Etxahunia'n. Aita, Jean Topet, Barkoxe-Topetia'ko seme zen; ama, Engrace Sieur, Etxahunia'ko oiñordekoa (prima). Oitura hala baitzen, etxearen izena ematen zieten etxekoei. Beraz, Etxahunia'koei Etxahun.

Pierre, noizpait poeta izango zena, etzen, noski, familiako haur bakarra: ba-zituen hiru arreba (Marie-Anne, Catherine eta Marguerite), baita hiru anaia ere (Joseph, Jean eta Jean-Pierre). Bera senidetan bigarrena zen; zaharrena, Mari-Ana.

Mutiko horren lehen urteak nolakoak izan ziran? Ez daiteke deus ere jakin, haren kantuek salatzen diguten bidez baizik eta aitor dezagun ez zaizkigula beti sinist-errezak. Berak diogunez, bai haurtzaroa, bai gaztaroa, zorrigaitz handian igaro zituen: gurasoek ez omen zuten sortzean onartu, aitaren tankerarik etzuelako; sasikumetzat omen zeukaten etxeko guziek, amodiorik gabe, bere ardurarik gabe, janari onik gabe; aldizka mespreziazten zuten, jotzen, hil zedin ere desiratuz. Eskolan ere gauza bera: lagunen zitalkeriak burutu behar eta iñor ere ez bere alde.

Hamar urtekin, osasunez erdi-ipurdi ibilliarren, lanera joan behar: aurrena iraintzen dute eta gaizki tratatzen. Bertsue'tan dion bezala, etzituen etxean hiru pertsona baizik aurkitu urrikaldu zitzaizkionak: amoña, 1803'an hii zena; morroi bat, hura hezteko (hezitzeko) agindua izanagatik, poliki eskolatzen zuena; eta Maria Arrozpide izeneko neskamea. Hau Larraiñe'koa zen eta bi gazteek alkar maitatu zuten. Geroxeago, neskatilla pobreaken amodioa aipatuko duelarik Etxahun'ek, Mari Arrozpide izanen du gogoan, nahiz haren izenik iñun ere ez salatu.

Gauza batek artegatzen gaitu. Pierre'ek. bere kantuetan bere gurasoak ezin-gehiagoan zikintzen ditu: aita, gorrotoa gidari, auzilari zikoitz bihotz gabetzat dauka; amaz, honela dio makurki "amak idor bihotza bai eta thitia". Hala ere Pierre dute biek oiñordekotzat aukeratu eta ez Mari-Ana, adiñez zaharrena izanarren. Gure iritzian ba-da hor zerbait zuzen ez dabillena.

Amodioa ala oiñordekotza

Topetia'ko osaba, Pierre'ren aita-pontekoa (aitajauna, aitausia), franko aberatsa zen. Haurrik etzuelako, 1804'ean testamentu egi-tean, bere ontasunak Etxahunia'ko nagusiari utzi zizkion, hots, Jean Topet bere anaiari. Hiru etxaldeok baitik-bat: Topetia, Xanpaña eta Arbizpe. Amaren dotea zuen Bedekaratzia'rekin, heldu beharrak zitzaizkion Etxahunia'ren oiñordekoari. Horrela ezagutzen ditugu kople-tan aipatzen diren "bost etxalde" famatuak.

Baiñan, oiñordeko-gaiak Mari Arrozpide'rekin zeukan amodioa aurrera-xamaturik zen: 1805'eko Otsailaren 27'an Jean Arrozpide txipi bat¹ sortu baitzen Etxahunia'n.

Pierre pozik ezkonduko zen neskearekin. Etxekoek ziotenez, ordea, etzen holakorik behar, desohore izango baitzen; aukera zezala maiteñoa ala oiñordekotza.

Hamahiru hillabetez ez adituarena egin zuen, ustez, denborarekin bazterrak baretuko zirela. Bai, zera! Horra nun mehatxuka hasten zaizkieten: 1806'ko Apirillaren 16'an aita-pontekuak bere lehendabiziko hilburukoa (testamentua) ezeztatzen du eta bere ondorengo bakartzat Joseph Topet izendatzen, Jean Topet-Etxahun'en hiruga-rreren semea².

1 Ama zuen Arrozpide eta aita Etxahun, baiñan aitonak etzion aitaren deituri-rik aitortu nahi izan. Haritxelhar'ek dio: "C'est un garçon qui naît le 9 ventose an XIII (27 février 1805) a Etchahunia et Jean Topet, le maitre de maison, vient lui-même faire la declaration de naissance a la mairie de Barcus 'u, "disant que -dio bataio-agi-riak- Marie Rospide de la commune de Larraun a accouché le jour d'hier neuf du courant vers les deux heures du matin et dans la dite maison d'Etchahun d'un enfant male DONT LE PERE EST INCONNU". (Ikus xehetasun gehiago Haritxelhar'en liburuaren 57'gn. horrialdean.)

2 Haritxelhar'ek dio: "En avril 1806 (il y a treize mois au moins que l'enfant est né) Pierre Topet (osaba) se rend comte que son filleul ne rompt pas ses relations avec Marie Rospide. Il a donc pris définitivement sa résolution: rien de ce qu'il possède ne doit revenir, PAS MEME PAR L'INTERMEDIAIRE OU PERE QUI EST JUSQU'A PRESENT L'EXECUTEUR TESTAMENTAIRE ET L'HERITIER UNIVERSEL, au jeune Pierre Topet-Etxahun coupable de désobéissance a la v'olonté paternelle et aux désirs du parrain" eta Maule'ko notario hatengana joanik testamentu berria egiten du Joseph Topet'en alde: "il laisse et legue a Joseph Topet fils troisieme né de Jean Topet de Etchahun, son neveu de Barcus, tous et ehacon des biens en propriété sous les déductions et charges plus haut exprimées, a cet effet il l'illsttue pour son héritier universuel et le nomme son exécuteur teslamentaire."

Haritzelhar jaunak. gaurdaiñoko traziñoaren kontra aditzera ematen du etzuela osabak bultza aita gure koblakaria "desprimützera", alderantziz baizik, aita izan zela osabari hortara eragin ziona, Egia, Aita Lhande'k jasotako "Bi berset dolorusik" poeman diola: "Entzün nianian egozaitak aita bildu ziala bere hiru etxaldez ene desprimützera", baiñan Haritzelhar'ek beste aldakizun bat jaso du honela ziona: "Entzün nianian EGUZAITA AITAK bildu zeitala bere hiru etxaldez ene desprimützera ». Ikusi dugu gorago aipatutako hiru etxaldeak osabarenak zirela eta aldakizun honen esanarekin bat egiñik dator Haritzelhar'ek aurkitu berri duen "Etxahun'en bizitziaren khantoria" delako poema, honek baitio "Hirur etxalte beinin galdü aitagati". Beraz, ezta dudarik aita izan zela semea desprimützeko interesik handiena izan zuena, (Ikus xehetasunak 61-62 horrialdetan).

Aldi hontan bertsolari gaztea ohartzen da ez duela gauza onik:

ez ba'ditu Etxahunia eta Bedekaratzia ere galdu nahi, beste hiru etxaldeak bezala, amore eman behar du. Bihotza erdiraturik, Mari Arrozpide eta euren haurra uztea erabakitzen du. Gaitz erdi, mementu txar huntan Etxahun'ek bere buruaz beste egin etzuenean!

Garaitsu hartan ondu zituen noski "Urtx'aphala"ren kantak, bi amoranteen bereizte etsigarri samiña aipatzen baitute. Haren lehen bertsuak izan bide dira.

Ezkontza eta etxeko tirabira

Etxekoek "neskatila pobrea" baztertu-eta, ez dute Pierre hortan utziko: Engrace Pelento'rekin ezkontzera behartuko dute. Andereño hori gizon-gaia baiño bi urtez zaharragoa zen, eta Etxahun'entzat amodio gutxi ba'zekarren ere, haren dotea poliki estimatua zen: orduko 3.415 libera (franko), hots, oraingo 12.977 libera berri gutxi gora-behera. Elizaz, 1808'ko Iraillaren 27'an ezkondu ziren Barkoxe'n. Handik hemeretzi urte barru Etxahun'ek kantatuko du:

*Hogei eta bi urthik bethe egünin,
Emazte bat hartü nin ene zorigaitzin:
Erraiten ahal beitiilt zereki zeitan jin,
Ene urkha biilhiirra gorderik altzopin,*

Ez dirudi familiako tira-birak eta zorigaitz handiak lehen-lehenetik sortuak zirela. Gauzak, emeki-emeki nahasi, okertu eta gaizpideratu ziren noski. Dena-dela, Barkoxe'ko Udaletxean diren paperek erakusten dute ezkontza hontatik sei haur sortu zirela 1808'tik 1821 arte: Engrace (1809), Marie (1811), Joseph (1813), Catherine (1816), Francois (1819), Pierre (1821). Engrace bi hillabetekin hil zen eta Catherine bi urtekin.

Baiñan itzul gaitezen egijñetara.

1809'an Topetia'n hil da aita-ponteko aberats hura, eta haren ondorengo Joseph Topet'ek, 1813'an soldadu joan aurretik³, eskuzko testamentu bat egiten du, bere ontasun guztiak Pierre bere anaia-ri utziz. Poetaren atsegñña! Baiñan hilburukoak ez du baliorik izango; Joseph ez baita Napoleon'en gerletatik itzuliko, baiñan ezin probatuko dute hilla dela. Zeren, legez, testamentu batek ezpaitu deus balio haren egillea ofizialki hil ez baldin ba'da.

Bestalde, aita-pontekuaren hilburukoa ez dute ontzat hartzen honen anai-arrebek.

Pierre txit asarre da. Haren iritzian aitak ez ditu etxeko interesak behar zukean arduraz zaitzen. Eta noiz-nahi familian diru-asarreak pizten dira. Azkenean, alkarren arteko errietak neurritz gora egiten dute eta 1817'an poetaren aita, ama ta senideak, Etxahunia utzirik, Topetia'ra joaten dira igesi, aita-pontekoaren alarguntsaren (alargunaren) ondora. Etxahunia'n senar-emazte gazteak geldituko dira.

Urrengo urtean Topetia'n hilko da Etxahun'en ama, bere etxetik kanpo. Heriotza horrek zati-eraziko du Etxahunia'ko ontasuna, poetari ez baitzaizkio geldituko lurretatik erdiak baiño gehixeago baizik.

Azak ontzeko, 1819'ko apirilaren 16'an, Donapaleu'ko tribunalak, huts txipi batengatik, ezeztatzen du aita-pontekuaren testamentua, Joseph'ena ere ondorioz desbaliotzen duelarik.

Orain arte aipatu ditugun urtetan Etxahun'ek bertsu asko ondu ote zuen? Haritzelhar jaunak erakutsi du Eihartze eta Miñau kanta parre-egingarria 1813'ko dibortzio faltsu bat dela-ta sortu zela. Bai-

³ Aldi hartan Napoleon jendez oso beharturik zegoen Espainiako eta Rusiako eta orduan gerlaratu zuten noski Joseph. Ikus xehetaslinak 72-73 horrialdetan.

ñan noizkoak diren ezin asma ditzakegun beste kanta batzuek, ba'di-teke urte-aldi berekoak izatea.

Bost urte preso

1820-1821 tarte hortan, itxura duenez, gure Etxahun'ek ez zukean kantatzeko gogo handirik.

Asarrekor zegoen izugarri, idurikor eta erasokor.

Jean bere anaiaganako gorrotoak zirakion: honek, 1806'ko hil-burukoa ezeztatu bezain laister, osaba-izeben parteak erosi baitzituen Topetia'z jabetzeko.

Gorroto zuen emaztea: hau, diru-istillutan ezpaitzen bere alde agertzen. Baiñan, ba-zen besterik ere serio hartzekoa: Engrace ibille-ra txarretan murgildu zen Jean Hegiaphal auzokoarekin. Senarrak nahi izan zuen andrea "gonbertitu" (ez dakigu nola). Hau mendekatu zitzaion, ordea, gonbertitzaillea bi hillabete preso eduki-eraziz. Egia esan, Etxahun'en kantuek baizik ez dute preso-aldi hori aipatzen.

Orain arte ez da iñun agertu horren probarik.

Gorroto zuen (bixtan da), emaztea lapurtu zion Hegiaphal. Gorro-to halaber, arrazoi edo aitzeki askoz, aunitz jende. Bai, gorroto, eta (zoritxarrez) indarraz, beroaldiz eta borrokaz baliaturik. Azkenean ga-lernak nundik edo handik lertu behar.

1821'eko Urriaren 26'an, Eskiula'ko Benoit Goihenetxe Xope delako batekin asteme tratu batez hasten da alkar-hizketa; eta bero-bero egiñik, ez ahal dio da aizkorakada bat ematen bularrean? Zauria zarrapo bat baiño gehiago da: ebaki gaiztoa. Etxahun preso hartzen dute eta Donapaleu'ko presondegira eramaten, Pierre, familiako azken haurra sortu baiño zenbait egun lehenago, hain zuzen. Hil asmoz gaiñera, lapurretaz eta urrezko txanpon faltsu bat korri-erazi nahiaz salatu zuten⁴.

1822'an "morroillopetik" haren ihes egitea ezar diteke, nahiz-ta zeatz ez jakin noiz eskapatu zen, ez-eta zenbat denbora egon zen

4 Txanpon faltsuaren hixtori bitxi hau irakurleak ikus dezake Haritzelhar jauna-ren liburuko 88-89/112-113 horrialdetan.

Etxahunen oroitarria

Etxahunen jaiotetxea

presondegitik kanpo. Ez da paperik argi gaitzakenik. Jendeak, gure iritzian, irudimenez aunitz jantzi dute eskapu-hixtori hori.

Berriz arrapatu-eta, ba-du itxura garrazki erabilli zutela zaintzaillek, bere bertsuetan saminki arrangurutzen (kexatzen) den bezala.

1823'ko Abenduaren 30'ean Pabe'ko Auzitegian kondenatzen dute: lehenik bi urte beharko du preso egon, eta gero beste bi urtez poliziaren begipean. Dei egiten du, baiñan probetxu gabe: kastigua bere hartan gelditzen da eta presua Lot-et-Garonne Eysses'etako "Centrale" delakoan sartua. Presondegiko paperek ez dute aipatzen ez haren eraso-miñik, ez ihes-saiorik, ez beste deus ere jakingarririk.

1826'ko Otsaillaren 11'an, Eysses'etik Etxahun ateratzen dute. baiñan ez libratzen. Giltzapean daukate aurrena Pabe'n, gero Donapaleu'n; hemendik joaten utziko dute 1827'aren hasieran, ezin baitituzte egiztatu haren gain egotzitako erruak.

Eduki ere, bi urteren orde, bost urte eduki baitute preso; ez da bada harritzekorik, barne guzia kedar, kirats eta minkatz, sekula baiño minberago egotea.

Bere kantuetan ixilik dauka Goihenetxe'kiko ezbeharra. Egonarri exkaxa⁵ aipatzen du, sesio-jartzailleen lana ere bai; baiñan oroz gairiñetik batzutan aita, beste batzutan emaztea salatzen du, haren preso-aldia luza-erazirik. Esan dezagun testigutza izpirik ez dela aurkitu horien alde. Etxahun, bere zoria ezin ulertuz, uste-musteka ari zen noski bakar-bakarrik bere buruarekin. Eta nork daki? Beharbada federik onenaz.

Xokot'eko zubia

Pierre Topet etxean ez izanez, haren emaztea, ongi egin ustez eta lege-gizonak aholkatu, lur trukutzen eta saltzen ari izan zen. Senarrak derizkio tratu txarrak izan direla, etxe-galgarriak⁶; bestalde, Engrace'k ezto auzokoarekin hautsi eta gizonak salatzen du haur bat behintzat ezkontzaz kanpo sortzea emanik duela.

5 Eztatik Lafitte jaunaren asmoa "egonarri urria" ala "egonarri falta" den.

6 Alegia, emazteak egiñiko lur-tratuak ondatu zutela etxea.

Jardun horiekin gaitziturik (molestaturik), Engrace Pelento'k uzten du senarra eta ihes-leku bat aurkitzen bere aizpa baten etxean, Barkoxe'n bertan. Bi haur eramaiten ditu berarekin.

Bertsolaria Etxahunia'n gelditzen da beste bi haurrekin, etxe zati batean Ibar baserritar-maizterrak bizi direlarik⁷.

Etxahun erdi erotua bizi da: oihu hemendik eta mehatxu handik, bazterrak oro izutuz.

Gauzak hola, 1827'ko Maiatzaren lehenean gertakizun ikaragarri batek dardara-azten du Barkoxe guztia: arratseko hamarrak inguruan, Olorue'ko ferietatik itzultzean, Domiku (Dominique) Etxegoihen, Xokot'eko zubian, hurbil-hurbilletik apuntatutako txispa (eskopeta) tiro batez zaurituta erortzen da.

Ez dakite nork bota duen tirua.

Baiñan famak, berandu gabe, Etxahun dela dio: gaizki ikusia baitago, Hegiaphal mendekuz hil nahiean, adiskide errugabea akabatu du noski. Etxahun'ek, burua galdu beharrez, ihesari emaiten dio eta ahal duen tokian ezkututzen da. Ondorengo Urriaren 23'tik 24'erako gauean suak iresten du Hegiaphalia'ko saletxe bat, aldameanean duen belartegi batekin.

Berriz ere jendeari errezelua jartzen zaio Etxahun'en eskua hortan ari izana ote den. Hontan koblariak, hille beraren azken egunetan, Larraiñe'ko artzaiñei bertso ernegarri bat kantatzen die; bertsu hortan, hain zuzen, bi lerro hauek adi ditezke Hegiaphal'i buruz:

Bestek eraman derik hik behar kolpia,

Bena kübera dirok oriano hartzia.

(Beste batek eraman dik hik hartu behar huen kolpia, baiñan kobra dezakek oraindik hirea.)

Denen iritzian, bi lerro horiek salatzen dute tiro-emailtea. Justiziak ere, esakizun horregatik, erabakitzen du Etxahun preso hartzea. Lehentxeago haren erasotik libre gelditu zen, auzi hartan zeri heldu ez jakiñez.

⁷ Barthélémy Ibar, Etxahun'en etsairik gaiztoenetako bat izan zen. Salaketarik beltzenak egin zituen haren kontra legearen aintzinean, hala nola hogeitabost ezkuta (escudos) agindu zizkiola bere eskuz hilzen ba'zuen Hegiaphal. Ikus Haritxelhar'en liburuan II5'gn. horrialdea eta hirugarren kapitulua: "Le crime de Barcus".

Berehala kontrako lekukoak (testiguak) sortzen zaizkio xixak bezala; zuhaitz eroriaren inguruan haizkolariak egur-aukera⁸; aldi batetik bestera, juezen beren iritzian, akusatzaileek gehiegixko hanpatzen dituzte beren salaketak. Alegia, ba-dirudi askok ez dutela gogoan Etxahun lertu-azteko gogoia baizik.

Sei hillabete egoiten da preso eta orduan Deffis jaunaren ohoretan osatzen du bertso bat; izan ere. haren gandik itxaropenezko hitz goxo batzuek izan baitzituen.

Eta hona, 1828'ko Agorrillaren (abuztuaren) 18'an eta 19'an Auzitegi-jardunak. Jendetza handia auzi hori aditzeko.

Etxahun'ek ba-daki zer duen beregain: Fiskalak haren kontra eskatuko du hiltzea ala galeretako kondena bizi guziko. Ez da jolasik. Baiñan bere buruaren jabe da osoki. Galdezka, arrazoiak emanaz, irriabarrez edo asarre-jarioz, lekuko etsaiak (testigutza egiten duten etsaiak, alegia) asalaturik eta asnas gabe uzten ditu, batzuek bes-teen ondotik. Juezei buru egiñik, adierazten die zenbait zitalek eta gezurtik alkar berotu dutela bera galtzeko. Montan, norbaitek eskutitz bat dakar, hoguei bat Barkoxtarrek izenpetua, alegia Etxahun gizon peligosua izanik, herri guzia haren bildur dela. Honegatik, arren, juezek ez ba'dute ere hura kondenatzeko biderik aurkitzen, bakea-rengatik bederen, ez dezatela libra.

Juezek azkenean erabakitzen dute ez duela errurik.

Haritxelhar jaunaren liburuak auzi hau zeatz-meatz kontatzen du, paper ofizialak lekuko: 35 horrialde luze horiek ez dute gatz faltarik, irakurtzen hasita segituan bururatu (bukatu) gabe ezin utz...

Beitik gora

1828'ko Agorrillaren (Abuztuaren) 20'an Etxahun libre uzten dute. Barkoxe'n ez dira denak pozik. Herrira itzulita, herritarrek ez diote egiten "hunki jin" (ongi etorri). Gehienek bizkar ematen diote. Urdiñarbe'ra joaten da han ez duelakoan hainbat etsaigo eta bertan ontzen du 1829'an *Kantoren kantatzeko*. Bertsu horietan musikan jartzen du Omize-gaiñe'ko ezkontza bitxi (arraru) bato orduan hizpide

8 Alegia, "nahi beste egur".

asko eman zuena noski. Han egon zitekean oraindik 1830'ean *Belhaudi'ko borthian* kantorea egin zuelarik, artzain batzuen axolakabekeria hain poliki zirikatuz.

Bitartean saiatzen da eginkizun zahar batzuek onez-onean antolatzen, bore etxondoak berriz osatzeko eta aberasteko asmoz.

Aita, 1831'ko Irailaren 28'an hil zitzaion. Handik laister erabaki zuen Erroma'ra joanen zela pelegin; preso zelarik egin zuen boto bat nahi zuen kunplitu. *Bi berset dolorusik* kanta hunkigarria orduko da. Bertsolariari berak egindako hutsen erosta (ogenen deitora) dario eta aholku onak ematen ditu; bihozki barkatzen du eta bere haur eta ontasunak Alkat deituradun Barkoxe'ko alkate jaunari gomendatzen: fedezko eta bakezko kantorea, halakorik baldin ba'da.

Sei hillabete iraun zuen erromesaldi horrek, 1832'ko Apirilaren (Jorraitaren) 26'an Etxahun Zubero'ra itzulia baitzen. Gauza gutxi dakigu Erromaldi hortaz. Paperak⁹ galdurik, maiz arrestatua¹⁰ izan omen zen arlote gixa. Izan ere berak 55 presondegi aipatzen ditu. Ez ote gehiegixko? Nimes hiria, ospitalean, hiltzer¹¹ egon omen zen. Dena dela, presaka itzuli zen bere haurren eta ontasunen ardurak eraginda.

Erroma'ra joaterakoan erakutsi zituen sentimentu ederrak urtu ote zitzaizkion etxera etortzerakoan? 1832'ko Agorriaren (Abuztuaren) lehenean Clérissé fiskalari kartaz eskatzen zion, inñolaz ere bere emaztea giltzapean sar zezatela hobe-beharrez¹².

Behin bitartean, Urriaren azkenetan Etxahunia'ra joaten da etxekoekin bizitzeko eta batez ere eskubidez bereak bezala estimatzen dituen ontasunen jabetzeari ekiteko.

Haritxelhar jaunak bere liburuan ematen digu Etxahun'en tratu jokoan berri: nola ari zen gaur goxoki, biharamonean garrazki; behin anaia bat laguntzat hartuz besteak garaitzeko (menderatzeko), gero

9 Alegia. "nor-agiriak".

10 Detenitua.

11 Hiltzeko zorian.

12 Hots, "trabarik egin ez zezan". Lafite'k "poxolutik" bitza darabil eta beronek dionez "laburpen bat da". Erran nahi du "ez dezan poxolurik (trabarik) egin". "Bakea gatik" itzul ditekeala gipuzkerara esaten zidan, baiñan neri jatorrago iruditu zait (nemen behintzat) "hobe beharrez".

laguna aldatuz hala komeni baldin ba'zitaion: batzutan gauzak bizi-bizi eramanez, besteei arnasa hartzeko eperik utzi gabe; bestetan luze ta luza abagune onaren zain. Ez gera gu hemen sartuko auzilari setosuaren iruzur bihurrietan. Aitor dezagun ongi atera zela kostiak kosta: hamar urteren buruan, billatzen zituen ontasan gehientsuenak eskuetaratu zituen, Jean'ek bereganatu zuen Topetia izan ezik.

Dirudienez, urte horietan Etxahun'en fama txurituxea zen. Jende handi hainitzek atsegin dute harekin mintzatzea, hala nola Deffis presidenteak edo Clérisse Ciskalak. Egin-erazten diote bere "*Bizitzearren kantorea*"; 49 bertsutan¹³; "*Mundian malerusik*" berriarazten, "*Desertüko ihizik*" bihurtzen baita; bertso polit batzuek eskatzen dizkiote Ernest Legouvé Paris'ko idazle sonatuarentzat, 1832'an, "*Gaztalondo'ko prima*" ateratzen du, dena izpiritu zorrotz eta mendeku-jario.

1841'ean, Udoi'en auziak eraginda, Donapaleu'ko jauntxoak lau-dorior loreztatzen ditu.

Urte bereko Ekainaren (Garagarillaren) 21'ean Sohüta'ra deitua da, "de Rouillan" en ezteietara, ezkontza kanta polit bat emateko: "*Sohüta'ko ezteietan*".

Erortze penagarria

Behetik gora iritxita gero, zertarako behar zuen Etxahun'ek huts izugarri batean erori?

1841'eko uztailaren 20'an, Nabarrenkoxe'ko notari baten etxera agertzen da, Toanes Ihitsar izeneko lagun batekin: honek dio Jean Topet dela, Etxahun'en anaia. Onez-onean konponketa bat firmatzen dute bi itxurazko senideek, alegia, Jean'ek Pierre bere anaia zaharrenari uzten dizkiola Topetia'ko hamasei partetatik hamahiru¹⁴.

13 Uste dugu laister argitara emanen digula Haritxelhar jaunak poema zirrarakor hau oso-osorik. Bitartean, berone'n zatiak da frantsesez egindako azalpena irakurleak ikus dezake "Le Poete souletin Pierre Topet-Etchaun" liburu mamitsuan, 303'gn. horrialdean "Le poete de la haine et de la révolte" deitu kapituluuan, Hemen dio poetak sinistu eziñeko garrazkeriaz: "Amak idor bihotza, bai eta thitia" da gaiñeratzen du seaskan goseak marrakaz ari zen bitartean, amak etzuela bere 'negarraren ardurarik, Jainkoak beregana eramatea nahi zuelarik. Ez ote gehiegixto esatea?

Zer uste zuen dohakabeak? Anaia arrunt txoroa zela, ala bera biziko zela hura baiño luzaroago? Auskalo!

Ametsak amets, urrengo urtean Topetia'ko Jean'ek jakin zuen gcrtatutakoaren berri eta anaia juezetara eraman.

Koblariak ba-zekien egoera txarrean zela; anka egin zuen bere sorlekutik eta Españiara ihes. Orduan joan bide zen Santiago Konpostelakora erromes; baiñan ibillaldi hontaz ez da oraindik aurkitu oroigarrik.

1843'ko maiatzean, Pabe'ko Auzitegiak erabaki zuen Nabarren-koxe'ko itxuskeriaren gora-behera: bi errudunak, ez baitziren agertu, hamarna urtetako galeretara kondenatu zituzten.

Lenen ondorena: kondenatuen ontasunak bahitzen dituzte. Etxahunia subastan emana da. Beharrik, Joseph Topet'ek 1945'eko otsailean aitaren etxea berrerosi zuen¹⁵.

Handik laister, Etxahun bihurtzen da berak aukeratutako desterrutik, bi urte baiño gehiago Españian egonik nekatua, edo (nork daki?) Frantzia'n ahaztua izanen dutela ustez.

Baiñan ez dute ahaztua. Jendarmeeek arrapatzen dute eta 1845'eko Agorrillaren (Abuztuaren) 11'an, Pabe'ko gartzelan da.

Zazpi egunen buruan Auzitegiak du aldi. Juezen aurrera heldu da aspaldiko erromesen ezaugarri bitxiak soñean dituela: otartxapela,

14 Haritxelhar'ek honela dio bere liburuaren 212'gn, horrialdean: "Dans la matinée du 20 juillet 1841, Pierre Topet et Joannes Ihitsar charpentier, né a Barcus, domicilié à Mauleon, se sont présentés devant Me Labourdette, notaire a Navarrenx. Le premier déclare a cet officier ministériel qu'il se rend dcvant lui avec son frere Jean Topet troieme né, "pour terminer par une transaction leurs discussions judiciaires venues au sujet d'une demande en nullité de testament olographe d'un sieur Jost'ph Topet dit Etxahun leur oncle". Me Labourdette, apres s'être fait représanter les pièces relatives a cette transaction projetée, établit un acte dans lequel le supposé Jean Topet reeonnait que la sucession de feu Topet oncle appartiendra dans la proportion des treize seiziemes a son frere Pierre Topet ainé, et trois seiziemes a lui. Topet dernier né. L'acté est signé en présance de témoins. Par ce faux en écriture publique, Etxahun devient le maitre de Topetia; il recouvre les cinq maisons dont il était né héritier. Combien Joannes Ihitsar a-t-il été payé pour se preter a une telle eseroquerie? Comment Etxahun l'a-t-il circonvenu?"

15 Ikus birjabetze honen xehetasunak Haritxelhar'en liburuan 219'gn. horrialdetik 221'era.

manta-laburra, bastoia, kalabaza¹⁶, txirla, errosario luzea... ez du deusen faltarik.

Auzi aldian zozoarena egiten du, bere ezinbeste ta penak tarra-pataka¹⁷ kontatzen, oihu hemendik eta jestu handik; aditzaileak farez, baiñan burutik jota dagoelakoan, urrikalduak.

Azkenean, hiru urteko presondegia botatzen diote juezek. Urrun da honezkero hamar urteko galeretatik.

Baiñan Etxahun'i iruditzen zaio oraindik hobeki atera ditekela. Goi-Auzitegira ("Supremo"ra) jotzen du. Zorionez, huts bat billatzen dute Pabe'n egindako auzi-paperetan: firma baten ahaztea. Eta horra auzia Mont-de-Marsan 'eko Auzitegira bidali, han berriz juzga dezaten. Hazillaren (Azaroaren) 7an Etxahun'ek Pabe'ko komedia ematen du berriz ere, ahal zuena puzturik. Ez du denbora galdu: oraingoan juezek bi urtetara laburtzen diote kastigua.

Behin hasita, zergatik ez saiatu bigarren dei bat egiten? Oraingoan ez dute hutsik arkitzen. Bi urteak¹⁸ finkatuak gelditzen dira Abenduaren 20'an.

1846'ko Otsaillaren 24'an Etxahun Eysses'ko presondegian sartzen dute, handik atera zela hogei urte igaro ta gero! Bi urte eramanez ditu hor, kontagarririk gabe.

Etxean, bitartean, batasuna ari zaio gero ta gehiago desegiten. 1847'ko Hazillaren 3'an, emazteak, norbere ontasunak salbatu nahirik, bi senar-emazteen ukantzak (ogasunak, ontasunak) legez bereizirik izan ditezela lortzen du.

Abenduaren 20'an, bere kastigua azkeneraino sufritu ondoren, Etxahun presondegitik behin betiko ateratzen da.

Herriz-herri

Hontaz aurrera, Etxahun, erreka jota, desohoratua, erdi eskale biziko da, tristura handian.

16 Testuan "kulubitxo". Hitz hau ezta arte hiztegiek, baiñan bai "kukubitxo".

17 Con precipitación.

18 Testuan, hutsegitez (Lafitte'k berak aitortu zidanez), "bi ilabeteak".

Garindaiñe'n anaia bat (Jean-Pierre) zuen baserritar, eta honek berekin hartu zuen 1848'an. Zorigaitzez, 1850'eko udara egun batez, bi anaiek asarre gorria izan zuten alkarren artean eta baserritarak poeta kanpora bialdu zuen.

Etxahun'ek herri hartan bertan aurkitu zuen aterpe, mandio txoko bat alkilatuz. Gau batez norbait etorri omen zitzaion eraso-beharrez lapurretan egitera, eta bertsolari zaharrak begi bat galdu zuen borrokan¹⁹. Harek zionez, Jean-Pierre'n semea, Pierre bere seme-pontekoa zen eraso ziona. Juezetara eraman zuen.

1851'ko Otsaillaren 28'an, Pabe'ko Auzitegiak ez dio Pierre izeneko illobari errurik leporatuko: osabaren fama ez doa noski onduz.

Baiñan, hain auzilari setatsua izanez, tribunaletako paperek darakuste, Etxahun maiz ibiltzen zela juezetan, bere seme-alabengandik gero ta zahartzaro-sari²⁰ haziagoak (ugariagoak) beharrez. Paper horiei esker jakin diteke, nola zebillen herriz-herri alderrai²¹. Esate baterako, Mendikota'n, Santa-Grazi'n eta Eskiula'n aurkitzen dute, Azken leku hontara 1856'ko Abenduan heldu zen. Pierre bere seme gazteenarekin dozena erdi bat urte igaro baitzituen; ba-dirudi, horratik, lehenago etzuela bere semetzat aitortu nahi izan²².

Koblakaria

Orain, irakurle, jakin nahiko duzu noski, Zubero'ra itzuliz gero, ea koblaka berriz hasi zenentz²³ Topet-Etxahun.

1848'an berean ondu zuen "*Ahaide delezius huntan*", bere bi-zitan egin duen kanturik hunkigarriena: nahigabe igaro berrien ondotik, gogo-bihotzak goratzen eta eztitzen zaizkio; halatsu gertatu

19 Eraso honen gora-beherak xeheki emanak irakurleak ikus ditzake Haritxelhar'en liburuko 244'garren horrialdea'n eta gerokoetan. "Etxahun, begi bakhotxa" izeneko kapitulu zoragarrian.

20 Pensión.

21 Errante.

22 Etxahun'ek dio bere "Bizitziaren khantoria"-n; "Ematzik egin zeitan jaunareki bastart". Hontaz dio Haritxelhar'ek: "N'est-il pas loisible de penser qu'Étchahun a considéré que le dernier enfant, Pierre, n'était pas de lui, qu'il était le fruit du commerce adultère d'Engrâce Pelento et de ean Hégoburu".

23 Ote zen., hots, hasi zen ala ez.

zltzaion Etxegoihen'en auzia amaitu bezain laister. "*Bi berset dololusik*" idatzi zuenean. Ez du horrek harritzekorik, bi abestiok alkarren antza baitute.

Gure koblaria, bizitzeko, zenbait bertso saltzen saiatuko da. Besteak beste:

- 1848'an Hegiluz senar-emazteen heriotzaz.
- 1849'an Xaho diputadu-gaiaren alde.
- 1850'ean Renaud diputaduaren omenez.
- 1852'an, noski, *Idarroki olha*, artzain batzuei eskerrak emateko; Leille, ixtorio arrunt-xamarra.
- 1853'an Abbadie'ren sariketarako *Montebidorat joaileak* igortzen du; saria jaso etzuelako, latzak botatzen ditu Bi bertseten egitez (edo *Bi berset oriez*) deitu poeman.
- 1854'an *Amodio gatik* idazten du, Etxandi hiltzailleaz mendekatuz.
- 1855'ean Mgr. Lacroix, *Gure jaun apezkupia*, loreztatzen du.
- 1859'an *Barkoxeko eliza* bertso-kantan herriko erreto-reari erasotzen dio, jaunen aulkitik meza-denboran ateraz duelako.

Comme l'enfant était né alors qu'il était en prison, le poète a pu ensuite utiliser ce fait pour accuser plus fermement sa femme avec qui il vivait en mauvaise intelligence. A partir du moment où il refusait cet enfant, Etchahun était en droit de porter cette accusation, à moins que Engrace Pelento n'ait réellement mis au monde pendant les années où son mari était absent.

"Tout laisse croire cependant qu'aucun enfant en dehors de Pierre (le 3 novembre 1821) n'est né pendant les années 1821-1827. Nous n'en voulons pour preuve que la relation faite par le juge d'instruction élevant la Chambre du Conseil du tribunal de Saint-Palais, de la période précédant le crime du 1 mai 1827. "11 paraît que durant son absence, sa femme avait eu des liaisons coupables avec Jean Hégoburu, plus particulièrement connu sous le nom de Héguiaphal. Le bruit, du moins, en était généralement répandu et Topet se

retira dans ses foyers avec connaissance de ce fait et "idée qu'il en était résulté un enfant adultérin", Le juge d'instruction ne se serait pas exprimé ainsi si un enfant adultérin né du commerce coupable d'Engrace Pe1ento et de Jean Hégoburu était effectivement né pendant J'absence d'Etchahun. Il marque bien, au contraire, que le poète en était persuadé, qu'il s'était mis cette idée en tete, idée qu'il a développée dans ces poemes et en partieulier dans « *Mündian maler-sik* ». Irakurleak ikus ditzake gai hontaz xehetasun gehiago 104-105 horrialdetan,

- 1860'an Musde Tiraz Eskiula'ko erretoreak dizu txanda, konfesatu nahi izan ezteuelako.

Emakumeak jorratuz hamar bat bertso-sail ba-dira, baiñan iñolaz ezin antzeman noiz egiñak zituen.

Haritxelhar jaunak hurbilletik eta sakon aztertu ditu Etxahun'en bertsoak, mintzairaren aldetik, musikaren aldetik, koblak ontzeko tankeraren aldetik, gaien aldetik eta abar, bertsolari xuberotarra zertan den usadioari jarraiki eta zertan norbere jario bereixiari, aditzera emanaz. Ba-da hor zer ikasi.

Hala ere, puntu batzuek gelditzen zaizkigu zalantzan. Eztakigu Etxahun nola hasi zen bertsoan: ea Barkoxe'ko zahar batzuek eskolatu ote zuten (eta zeinnek), ala bere gixa hasi zen ezagunak ziren kantuei jarraituz, haien arabera bereak moldatzeko. Ez jakin ere, bat-bateko bertsolaria zenentz, aurretik deus prestatu gabe ari zitekeana, ala geldiro, astiro ari ote zen bere bertsuak lantzen eta ontzen, jendeari kantatu baiño lehen. Ba-dirudi bigarren modu hau zela harena. Bere koiñataren etxean bazkari txarra egiñik, bertsuak ez zizkion etxekoandreaki ber-bertan adierazi. Berak bertso batean dio, etxerakoan txakur batek ozk-egin ziola eta:

*Etxera hel eta kolpia sueñatü nian,
Gero aldiz hoiek koptatü nütian;
Ohiaia juran,
Logale benintzan,
Jaiki argi azkorrian.
Hoiien khantatzera, arrebari bortha aitzinian.*

(Etxera heldu eta zauria sendatu nuen, gero berriz, horiek kopiatu nituen, ohera joan, logale bainintzan, jalki egun sentian, bertsuok kantatzera arrebari ate-aurrean.)

Astiro prestaturik. ez da harrigarri haren bertsuak hain bildu, tinko eta beteak izatea; alperrikako hitz gutxi, luzagarri gutxiago; eta ateraldia tiroa bezala heltzen bere jo-burura.

Denek nahi izango genduke segurki, etxe-txokoetan aurki ahal ba'litez oraindik Etxahun'en hainitz eta hainitz kantagai, Haritxelhar jaunak bildutako berrogeitabiak ugaltzeko.

Azken hitz

Orain buka dezagun Etxahun'en ixtoria.

Pierre haren semea 1861'ean hil-eta, bertsolari zaharra Eskiula'tik joan zen eta Etxahunia'n Joseph'ek hartu zuen, azken egunak etxondoan pasa zitzen. 1862'ko Urtarrilaren (Ilbeltzaren) 17'an kris-tauki hil zen 76 urtekin²⁴.

Ametsetan ere etzuen pentsatzen noski, egun batez bere bertsuoi eskerrak gorespen handienak izanen zituela: hasteko, 107 urteren buruan, J. Haritxelhar jaunak Unibersidadean sar-erazi du, eta Barkoxtarrek ezin ederkiago berritu diote hillobia. Hillobiko losak Etxahun'en bertso hau dakar:

*Khantore hoiek huntu nütin Unhürritzeko olhetan,
Erruma'rat juiten nizala erraiten beitüt hoeitan.*

24 Lehendik ba-genekien Etxahun alargun zela hil zenian, baiñan Haritxelhar'ek zenbait xehetasun ematen dizkigu Engrazi Pelento'ren heriotzaz. Horra: "1855 est l'anné de l'épidémie el' choléra dans le Pays Basque. Toutes les communes sont frappées durement el' chacune des familles paie un lourd tribut a celte terrible maladie. Les morts sont nombreux a Barcus. Le 19 mai 1855, ont lieu les obseques de Alexis Oholéguy", le gendre du poète qui laisse une "veuve et cinq enfants dont le dernier n'a mime pas de deux ans. Le 2 juillet de 1a mêmee année, on amène a sa derniere demeure Engrâce Felento, dame d'Etchahun la femme du poète". Eta geroxeago: "Il est probable qu'Etchahun est revenit a Bacus pour les enterrements de son gendre el de sa femme. Bien que séparé de celle-ci, c'est un nouveau lieu qui se relache, c'est un pas de plus vers la solitude totale". Eta gure galdera larria da: onezkoak egin ote zituzten senar-emazteok, andrea hil-urtean zetzala? Iñork ez jakin eta mundu hontan nekez jakingo den gauza da hauxe. (259/260 horrialdeak.)

*Maleruski ni hil ba'nendi bidaje lazgarri hortan.
Ziberuan khanta-itzazie ene orhitzapenetan.*

Eraskina Haritzelhar'enetik

Etxahun'en bizitza nahasian ziñez miresgarri egiten zaigun alderdi bat aztertu nahi genduke eraskin hortan. Alegia, gure koblaria alde-rrai eta nora-ezean zebilelarik, haurrak eskolatuz egin zuen lan txalogarria.

Haritzelhar jaunak zuzen dion bezala, Aita Lhande'k salatu zigun Etxahun'en alderdi hau "*Gure Herria*"²⁵: "Nous le trouvons successivement, d'après la tradition a Garaiby dans la maison Irigoyen, au quartier Arraltia d'Alçay dans la maison Salaberrigaña, ou il compose la chanson *San Sebastianerik Alzarirat goraintzi*, enfin a Sainte-Engrace ou des vieillards se souviennent de l'avoir vu souvent, assis sur les tombes du cimetiere et chantant les vers au milieu de groupes d'enfants."

Constantin jaun medikuak -dio Heritzelhar'ek- beste jakingarri batzuek utzi dizkigu hauen osagarri, Etxahun'en Santa Grazi'ko egonaldiaz, alegia. Harek, bere aittonaren abotik jaso zituen noski, hiri hortakoxe maixu baitzen aspaldi zaharrean. Bera mintzo zaigu Udaletxeari emana izan zitzaion *Dolainti* auzoko etxe batez, hark han eskolamaixu bat jartzekotan. Noiz izan zen ez adi-erazi arren, maixu bat heldu zen, Etxahun berbera. "Ez. segur gizon ederra, arropaz ere arrünxko; bena bazian eskola hein bat, aski Jesusian ariazteko eta haurrer üskaraz irakurten eta muxi bat iskribatzen erakasteko." Etxahun eskolamaixu? Zergatik ez, irakurtzen eta idazten baldin ba'zekien? Uste izatekoa da haren erakuspidea etzitekeala irakurgaiaz goitikoa izan eta bera oso pozik geldituko zen noski hurrek beren izena firmatzen ikasten zutenean. Constantin medikuaren azalpenak Aita Lhande'narekin bat egiten du, Etxahun haur pilla batez inguraturik, bertso kantari agertzen digunean: "Diala hogeita hamar bat urthe, bizi ziren orano zahar eli bat ohart beintzien Santa Grazin Etxahun errejent ikhususirik. Astegunez ari zen bere ofiziuari, franko arraheinki eta, igantez usuz horra zen gañeko elizalat. Etzen, hanhat,

25 1923, 537-38 horrialdeak.

jente gehietieki khurutxatzen; meza bezperen artian, ardurenin baratzen zen, haur saldo baten erdian, Ibarrondoko erreka bazterrian, berak huntü bertset khantatzen zeien”²⁶.

Penagarria litzake Etxahun'en bizitzako xehetasun polit eta bihotz hunkigarri hau azaldu gabe uztea, baitipat Ziberuako üskara xarman-garriaz apaindua doalarik eta gure koblakaria bere bertsoak haur txipien bitartez geroari uzten nola saiatzen zen erakusten digularik. Etxahun'ek ez ote zeraman bere baitan hillezkortasunaren egarri bizi bat? Hala ba'zen, bere gogoak aurkitu du asegarri.

Gehigarritxo honekin amaitutzat jotzen dugu Aita Lafitte'k hain iaioi laburtu digun Barkoxtar kobleri sonatuaren bitzta.

26 Ikus, Haritzelhar'en liburuan 260/261 horrialdeak.